

ALS KUNST GROEIT

VAN MODERNE BIOTECHNOLOGIE NAAR NIET-MODERNE LEVENSKUNST

MARK COECKELBERGH

Steeds meer hedendaagse kunstenaars doen iets met wetenschap en technologie. Het lijkt wel of er vandaag meer kunstenaars in het lab aan de slag zijn dan wetenschappers. Er wordt naar hartelust geëxperimenteerd met computers, bacteriën, nanodeeltjes en menselijke lichamen.

Het ligt voor de hand dat een kunstenaar technologie als een medium benadert. Net zoals een kunstenaar verf gebruikt of de camera hanteert, kan hij gebruik maken van verschillende technologische media, zoals computers, laboratoriumopstellingen, chirurgische technieken, enzovoort, om het eigen artistieke concept uit te werken. Volgens deze instrumentele opvatting van technologie is technologie middel om artistieke doelen te bereiken en heeft dan ook niets met het wezen van kunst te maken.

Op het eerste gezicht is dat ook zo. Technologie lijkt thuis te horen in een sfeer die nut vooropstelt: de sfeer van industriële productie, kapitaal, consumptie, economie. Kunst, zo lijkt het, laat ons toe om te ontsnappen aan het nutsdenken. Ze laat ons dingen zien die we normaal niet zien in de ratrace van het alledaagse. Kunst mag niet nuttig zijn. Door haar onnuttigheid maakt ze net ruimte voor het andere. Ze laat de verbeelding spreken en het nieuwe zien in een wereld die steeds fantasielozter en meer voorspelbaar wordt. Ze ruimt plaats in voor het gevoel, de natuur, het menselijke dat door het systeem in de verdrukking is geraakt. Technologie is vervreemdend. Kunst kan desnoods laten zien hoe vervreemdend het is en daardoor de weg wijzen naar de nooduitgang. De kunstenaar is de hogepriester die ons helpt ons weer te verbinden (Lat. *religare*) met wat er echt toe doet: met de natuur, met anderen, met ons zelf. Technologie heeft met dit niets te maken, tenzij als het tegendeel van wat kunst is en moet zijn. Deze visie op kunst en haar relatie met technologie is aantrekkelijk en populair. Ze hoort bij het modern-romantische denken en beïnvloedde de techniekfilosofie en kunsttheorie van de vorige eeuw. Maar er zijn andere visies mogelijk.

Om de relatie tussen kunst en technologie te begrijpen moeten we de vraag naar deze relatie in een breder, ideeënhistorisch kader plaatsen. We behandelen dan technologie wel als medium, maar niet in de betekenis van een werktuig. We begrijpen haar eerder als een manier van zien, denken en doen, die niet los kan gezien worden van ideeën over wat kunst 'is'.

Men kan een onderscheid maken tussen drie verschillende manieren om over de relatie tussen kunst en technologie te denken, die overeenkomen met drie manieren van zien, denken en doen en zo een algemenere betekenis krijgen. De grote lijnen van het onderscheid zelf zijn wel bekend, maar door dieper in te gaan op de relatie tussen kunst, technologie en biologie tracht ik dit schema een nieuwe interpretatieve lading en kracht te geven. Zo hoop ik bij te dragen aan discussies over hedendaagse kunst en technologie.

NABOOTSEN, AFBEELDEN, BEHOUDEN

In de Oudheid ging het bij kunst om het nabootsen (*mimesis*) van de natuur: men maakt de vormen en orde (*logos*) van de natuur na. Kunst is dan ook in wezen onveranderlijk want de orde van de

natuur blijft hetzelfde. Ook in de filosofie en de wetenschap gaat het om het vinden van een vorm of een idee in de werkelijkheid (Plato en Aristoteles). De ethische imperatief is: gedraag je volgens je natuur, dat wil zeggen volgens het idee mens. Er is een voorgegeven vorm.

Kunst noch kunstenaar worden hier als autonoom gezien: de mens is deel van de natuur en het nabootsen staat in dienst van de contemplatie van de natuur en de aanbidding van de (natuur)goden. Goed leven en het leven doorgronden zijn één. De natuur danst in ons, de natuur is het ritme en de maat.

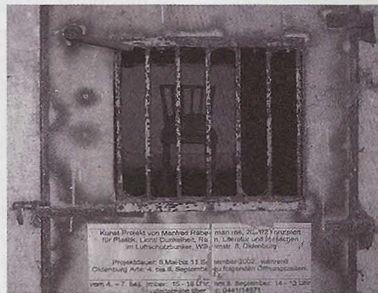
Als er al 'technologie' is in deze cultuur dan is het als nabootsing van lichaamsfuncties en andere natuurlijke functies. Technologie is een werktuig, begrepen als verlengstuk of afbeelding van onze ledematen en organen – een gedachte die men ook kan vinden in de vroege techniekfilosofie. De religieuze (joods-christelijke) en stoïcijnse variant hiervan verschilt niet wezenlijk van deze opvattingen. De natuur mag dan een goddelijke oorsprong hebben (geschapen zijn), de kunstenaar en wetenschapper moeten proberen de goddelijke logos te doorgronden en dan zo goed mogelijk afbeelden respectievelijk beschrijven.

De natuur als schepping is de maat van alle dingen en moet zo goed mogelijk gerepresenteerd worden en getoond worden. Belangrijk is om daarbij naar de oorsprong te gaan, naar de oorspronkelijke vorm. Dit denken werkt nog steeds door in de moderne wetenschap. Vroegmoderne wetenschappers waren vaak gelovigen die de goddelijke wetten probeerden te doorgronden. Maar ook de hedendaagse 'gseculariseerde' wetenschap is niet minder doortrokken van deze manier van denken met haar afbeeldingsverlangen en oorsprongsdenken: met het DNA hoopt men de oorsprong van het leven gevonden te hebben. Het is de code, het woord. Wie de mens wil afbeelden moet deze code kennen.

MAKEN, CREËREN, VERBEELDEN, REVOLUTIE

In de moderne cultuur groeit echter ook een andere manier van denken en doen. Het harmonische beeld van de eeuwige, goddelijke natuur wordt doorbroken. Er is nu plaats voor verandering en vooral: vernieuwing. Het gaat niet langer om het nabootsen van de natuur maar om zelf te scheppen, te creëren, te maken. In plaats van het afbeelden en namaken van de goddelijke logos wenst men zelf het woord te voeren. Men komt los van de onmondigheid waaraan men zelf schuld had (Kant). Autonomie betekent: zichzelf de wet stellen. Tijd voor revolutie!

In de Verlichting wordt 'zichzelf de wet stellen' nog opgevat als het zichzelf opleggen van de bestaande morele wet (Kant), in de hedendaagse tijd wordt dat het zelf maken van de wet. Dit gaat samen met gelijkaardige ontwikkelingen in de wetenschap en in de kunst. De wetenschap wordt technologie. Eerst wordt die nog opgevat als bestaande techno-logos, waarbij de logos in de natuur ligt. Hier is het onderscheid met nabootsing nog klein. Daarna zal men zelf de

IN EEN PROJECT VAN MANFRED RÄBER ZIJN KUNST EN MENS AFHANKELIJK VAN ELKAAR. FOTO: PIETER BAKKER

code willen schrijven, bijvoorbeeld het DNA veranderen. Maar beide manieren van doen hebben gemeen met het nabootsingsdenken dat er eerst een voorgegeven vorm is die vervolgens wordt nagebootst of nageemaakt. De vorm moet tot uiting komen in het maaksel. Productie volgt ontwerp. We zijn beland in de industriële revolutie. Het verschil met de vorige manier van denken ligt slechts in de oorsprong van het concept of de logos: die is niet langer gegeven buiten de mens (een goddelijke scheppingsact), maar ontspringt in de mens (menselijke scheppingsact). De natuur wordt nu verplaatst naar het subject. De imperatief is niet 'maak na wat je in de natuur buiten jezelf vindt' (volg de wet, luister naar het woord) maar 'maak wat je in jezelf vindt' (luister naar jezelf). De mens is de maat van alle dingen.

Daarom moet niet alleen de kunstenaar autonoom zijn maar ook de kunst: de band tussen de natuur van het genie en het kunstwerk mag in geen geval verstoord worden door andere overwegingen of belangen. Desnoods sterft de kunstenaar; als het concept, het origineel, de vorm, zich maar in de materie heeft kunnen uitdrukken of printen.

Hiermee zijn we midden in de Romantiek en dus bij de moderne kunst beland met haar dandy's. Het gaat om kunstmatigheid, zeker, maar wel kunstmatigheid gebaseerd op (de eigen) natuurlijkheid. De bedoeling is om je authentieke zelf te veruitwendigen. Later zullen we gevraagd worden om ook dit authentieke zelf te ontwerpen. In elk geval is het belangrijk om te tonen wie je echt bent, in de omgang met mensen, op internet, in je kunst. De romantische kunst is zo de evenknie van de industriële productie, die ook een authenticiteitsimperatief volgt (vergelijk patent met auteursrecht): er is een origineel concept dat vervolgens wordt uitgevoerd. Als dus hedendaagse kunstenaars producenten worden of hun concepten laten produceren, dan is die industriële manier van werken conceptueel gezien niet nieuw. Er was altijd al een beweging van hoofd (de natuur in jezelf, het ongrijpbare 'genie' van de kunstenaar) naar handen, dat wil zeggen het maken en produceren.

In die zin is het verschil met nabootsing dus niet al te groot. Vaak wordt de hedendaagse conceptuele kunst gezien als verschillend van moderne kunststromingen zoals impressionisme en expressionisme. In feite is er echter een lijn die deze stromingen verbindt. De oorsprong van het concept verandert in de moderne kunst langzaam van de natuur (geef je indrukken weer, dat wil zeggen laat het concept van de natuur een indruk maken op jou en druk dat door op je canvas, jij bent het medium) naar het romantische zelf (geef weer wat je voelt, druk uit wat je in je hebt, jouw natuur) en het hedendaagse design-zelf (bedenk en produceer je concept).

In de moderne biologie en biotechnologie vinden we zowel nabootsing als creatie: enerzijds probeert men de logos van het leven te doorgronden (biologie), maar tegelijk probeert men ook met deze kennis de code te veranderen en een nieuwe code te schrijven. De ultieme voltooiing van deze gedachte is dan uiteindelijk het na-maken van de mens (humanoïde robots) en het scheppen van nieuwe mensen (transhumanisme). Het concept van de natuur is aan verbetering toe, de code wordt herschreven, het ontwerp wordt aangepast. De mens wordt terug naar de workshop en zelfs naar de tekenafel gestuurd. De kunstenaars-ingenieurs gaan aan de slag. Moderne kunst is biotechnologie. De verbeelding aan de macht! Is er wel een alternatieve manier van denken en doen? Is er een ander soort kunst, wetenschap en technologie – voorbij de verbeelding?

GROEI, ONTWIKKELING, EVOLUTIE

Kunnen we een niet-modern denken ontwikkelen dat niet samenvalt met het premoderne nabootsen? Dat zou niet-oorspronkelijk moeten zijn en ook bio-logos of techno-logos mogen worden. Het zou niet-wettelijk en veranderend maar niet-revolutionair moeten zijn. Kunnen we überhaupt zo denken?

Er bestaan wel aanzetten voor een dergelijke manier van denken en manier van doen. Kijk om te beginnen naar 'de natuur' met haar evolutie, groei en ontwikkeling. Het is verleidelijk om dat premodern en modern te begrijpen: we zien de natuur als model dat begrepen (het concept ontrafelen) en nagebootst moet worden (bijvoorbeeld het nabootsen van evolutie in de hedendaagse artificiële intelligentie).

Toch kunnen we de grenzen van dat denken proberen op te zoeken om onze horizon te verbreden. Evolutie is een proces van toeval en aanpassing. Er is verandering, maar deze komt niet tot stand door een intentie, een concept. Er is geen creatie, goddelijk noch menselijk. Er is zelfs geen oorsprong: geen onveranderlijke logos, wet, of code. Er zijn wel mutaties en er is aanpassing. 'Pas je aan' is de ethische imperatief. Aanpassing wordt hier niet begrepen als het passen in een voorgegoten vorm of mal, maar aan een werkelijkheid die zelf verandert. Er is geen vaste norm. Er is wel groei en ontwikkeling, maar die wordt niet (centraal) gestuurd.

Sommige postmoderne concepten wijzen ook in die richting. Denk bijvoorbeeld aan Deleuzes concept van rhizomatisch netwerkdenken: de verticale boomstructuur, met haar wortels, wordt vervangen door horizontale groei (zie in dit verband ook *Baudelaire in cyberspace* van Antoon van den Braambussche en Angelo Vermeulen). Dit non-lineaire denken past bij de premoderne visie maar ook bij de informatiemaatschappij. Zo werpt het niet-moderne denken elke suggestie van autonomie: noch de mens, noch de kunst of de wetenschap is zelfstandig. We moeten onszelf begrijpen als relationele wezens en wellicht zelfs als hybride en *vergroeid*.

De term techno-logie past hier niet meer goed. Passender is om het over vaardigheid te hebben. De vaardigheid bij uitstek is aanpassen – eerder dan nabootsen of creëren. Er is geen a priori kennis van de norm. Er is leven, maar geen vaste bio-logos. We moeten de vaardigheid om te leven ontwikkelen terwijl we op weg zijn. Hier is levenskunst niet het toepassen van vooraf gegeven normen of waarden – en zelfs niet van zelf gecreëerde normen en waarden – maar is een proces van groei en aanpassing.

Dat geldt ook voor wat we maken. De kunsttechnologie die hierbij past, probeert niet het leven af te beelden, na te bootsen, of te creëren, maar geeft zich over aan evolutie, mutatie, niet-gestuurde groei en ontwikkeling. Zo wordt bio-logos uiteindelijk *bios*: het leven zelf. De grens tussen het natuurlijke (nabootsing) en het kunstmatige (creatie), die eerst als bepalend voor kunst werd gezien, wordt opgeheven. Kunst en technologie worden natuur.

In dit schema lijkt een hegeliaanse, noodzakelijke ontwikkeling te zitten: een historische ontwikkeling naar een einddoel, eventueel begrepen als een persoonlijke ontwikkeling die beweegt van kinderlijk nabootsen naar puberaal zelfstandigheidsstreven en tenslotte naar volwassen aanpassen.

Kunnen we aan die moderne conclusie ontsnappen? Op het eerste zicht wel: de verschillende manieren om naar kunst en technologie te kijken lijken elkaar niet per definitie uit te sluiten. Maar is dat wel zo? Kunnen we wel leven volgens alle drie manieren?

Het is in elk geval niet zo dat *anything goes*, dat alles om het even is. Elke manier van kijken en doen heeft een eigen normativiteit, bijvoorbeeld aanpassen. Als je dus op een niet-moderne weg terecht komt, dan heeft dat ethische consequenties: zonder voorgegeven norm om te evalueren onderzoek je dan welke ontwikkelingen het beste groeien en bloeien in veranderende omgevingen. Dat is levenskunst.

Dr. M. Coeckelbergh is universitair docent techniekfilosofie verbonden aan de afdeling Wijsbegeerte van de Universiteit Twente. Hij publiceerde onder meer Liberation and Passion (2002), The Metaphysics of Autonomy (2004) en Imagination and Principles (2007).

KUNST

en

WETENSCHAP

OPTISCHE TELEGRAAFLIJN ● DRANG
OF DWANG BIJ INTERACTIES TUSSEN
GROEPEN ● RELIGIEUZEN ● FICTIEF
DAGBOEK VAN COETZEE ● ROSALIND
FRANKLIN ● HERKENNEN VAN SOORT
● OUDE PADEN IN HET LANDSCHAP ●
SCHILDERIJEN VAN JAN VAN ROSSUM
● KUNST IN LABORATORIUM ● GROEI
ZIEKTEVERWEKKERS IN VOEDSEL ●
DE FRANCISCAANSE SPIRITUALITEIT

